

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПЕРЕБУВАННЯ У ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИНАХ НЕМАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ

LEGAL CONSEQUENCES OF BEING IN A DE FACTO MARITAL RELATIONSHIP OF A NON-MATERIAL NATURE

Лучковський В.В., аспірант
кафедри цивільного права та процесу

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

У статті розглянуто наукове дослідження особливостей визначення особистих немайнових прав учасників фактичних шлюбних відносин, реалізації та захисту їх в правозастосовчій практиці. На підставі проведеного дослідження встановлено, що питання щодо наявності в учасників фактичних шлюбних відносин особистих немайнових прав є дискусійним у правовій доктрині: частина науковців зазначає, що в цілому учасники фактичних шлюбних відносин мають ті ж права, що й подружжя в зареєстрованому шлюбі, інші – що мають такі права лише частково, також велика частина науковців заперечує наявність відповідних прав та обов'язків в учасників фактичних шлюбних відносин. Можемо визнати, що дійсно, чинна редакція Сімейного кодексу України не містить прямої вказівки на пріврівнювання учасників фактичних шлюбних відносин до подружжя у зареєстрованому шлюбі в аспекті поширення на перших особистих немайнових прав подружжя; правовий статус учасників фактичних шлюбних відносин обмежується наявністю в останніх лише окремих майнових прав. Водночас, з огляду на саму сутність фактичних шлюбних відносин як відносин, які виникають з метою реалізації сімейних прав та обов'язків, можемо стверджувати, що права подружжя, визначені ст. ст. 49–52, 54–56 Сімейного кодексу України можуть належати й учасникам фактичних шлюбних відносин. Крім непоіменованих особистих немайнових прав учасників фактичних шлюбних відносин, декілька положень Сімейного кодексу України містять відповідні правомочності для учасників фактичних шлюбних відносин – щодо можливості встановлення походження дитини від батька – учасника фактичних шлюбних відносин з матір'ю дитини та щодо можливості спільного усиновлення дитини аналогічно тому, як подібне усиновлення здійснює подружжя у зареєстрованому шлюбі.

Ключові слова: фактичні шлюбні відносини, учасники фактичних шлюбних відносин, особисті немайнові права, правові наслідки, зареєстрований шлюб.

In the scientific article the author considers scientific research of features of definition of personal non-property rights of participants of actual marital relations, their realization and protection in law enforcement practice. Based on the research in the scientific article it is established that the question of whether the participants of actual marital relations have personal non-property rights is debatable in legal doctrine – some scholars note that in general participants in actual marital relations have the same rights as spouses in registered marriages. Others - who have such rights only in part, and most scholars deny the existence of relevant rights and responsibilities of the participants in the actual marital relationship. We can admit that indeed, the current version of the Family Code of Ukraine does not contain a direct indication of the equating of the participants of the actual marital relationship to the spouses in a registered marriage in terms of extension of the first personal non-property rights of the spouses; the legal status of the participants in the actual marital relationship is limited to the presence of the latter only certain property rights. At the same time, based on the very essence of the actual marital relationship as a relationship that arises in order to realize family rights and responsibilities, we can say that the rights of the spouses, defined by Art. 49–52, 54–56 of the Family Code of Ukraine may also belong to the participants of the actual marital relationship. In addition to the unnamed personal non-property rights of de facto marriages, several provisions of the Family Code of Ukraine contain relevant powers for de facto marriages – regarding the possibility of establishing the child's descent from the father – the de facto marital relationship with the child's mother and the possibility of joint adoption, as such adoption is carried out by the spouses in a registered marriage.

Key words: actual marital relations, participants of actual marital relations, personal non-property rights, legal consequences, registered marriage.

Постановка проблеми. Питання щодо наявності в учасників фактичних шлюбних відносин особистих немайнових прав є дискусійним у правовій доктрині: частина науковців зазначає, що в цілому учасники фактичних шлюбних відносин мають ті ж права, що й подружжя в зареєстрованому шлюбі, інші – що мають такі права лише частково, також велика частина науковців заперечує наявність відповідних прав та обов'язків в учасників фактичних шлюбних відносин. Можемо визнати, що дійсно, чинна редакція Сімейного кодексу України (далі – СК України) не містить прямої вказівки на пріврівнювання учасників фактичних шлюбних відносин до подружжя у зареєстрованому шлюбі в аспекті поширення на перших особистих немайнових прав подружжя; правовий статус учасників фактичних шлюбних відносин обмежується наявністю в останніх лише окремих майнових прав. В той же час, з огляду на саму сутність фактичних шлюбних відносин як сімейних відносин, відносин, які виникають з метою реалізації сімейних прав та обов'язків, можемо не погодитися із тим, що вони виникають лише задля реалізації окремих майнових прав. Навряд чи можна подумати, що жінка та чоловік починають жити разом однією сім'єю, далі народжують та виховують дітей без бажання реалізувати особисті немайнові права, такі як право на

батьківство (материнство), на розподіл обов'язків у сім'ї та спільне вирішення питань життя сім'ї, право на піклування один про одного тощо. Без бажання реалізувати відповідні права фактичні шлюбні відносини перетворюються у звичайне співжиття чужих людей, які не сприймають один одного як члени сім'ї, спільно проживаючи лише з корисливою метою набуття спільного майна чи отримання аліментних виплат.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема теоретико-правових та прикладних проблем визначення правових наслідків перебування у фактичних шлюбних відносинах стала предметом наукових досліджень таких учених, як І.В. Алопій, М.І. Байрачна, Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова, Ю.О. Мельниченко, З.В. Ромовська, О.В. Розгон, О.І. Сафончик та інших дослідників. Попри фундаментальний характер багатьох із цих наукових пошуків та досліджень, вони потребують уточнення в аспекті особливостей визначення особистих немайнових прав учасників фактичних шлюбних відносин.

Мета наукової статті – провести наукове дослідження особливостей визначення особистих немайнових прав учасників фактичних шлюбних відносин, реалізації та захисту їх у правозастосовчій практиці.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається у судовій практиці, учасники фактичних шлюбних відносин реалізують свої особисті немайнові права як членів сім'ї, хоч і тієї, яка не виникла із зареєстрованого шлюбу. Так, у судовій практиці визначається, що учасники фактичних шлюбних відносин вели спільне господарство, виконували один перед одним права та обов'язки подружжя [1; 2]; жили однією сім'єю без реєстрації шлюбу, вели сумісне господарство, підтримували одне одного, мали сумісний бюджет, побутову техніку, кухонні предмети, користувалися всіма кімнатами в квартирі, сплачували комунальні послуги за квартиру, ходили в магазин за продуктами, готували їжу, дивилися телевізор, спілкувалися, вона готувала їжу, прала одягу, сумісно зустрічали та святкували свята, користувалися майном, яке було куплене як у період шлюбних відносин, так і в період сумісного проживання без реєстрації шлюбу [3]; вели спільне господарство, мали спільний сімейний бюджет, займалися благоустроєм квартири [4]; забирали цивільну дружину з сином з пологового будинку, спільно виховували сина, учасник фактичних шлюбних відносин з моменту народження сина турбувався про нього, допомагав матері дитини та забезпечував їх матеріально [5]; виховували двох дітей, вели спільне господарство, витрачали кошти спільного бюджету на задоволення потреб сім'ї, разом з чоловіком та дітьми спільно відпочивали, святкували сімейні свята та дні народження [6]. Водночас зазначені права та обов'язки як непоіменовані в СК України виконуються фактично, без відповідного правового регулювання та захисту (хоч і враховуються при встановленні факту перебування у фактичних шлюбних відносин).

Як зазначає Ю.О. Мельниченко, хоча сімейне законодавство не містить норм, які б регулювали немайнові відносини фактичного подружжя, однак не можна заперечувати той факт, що проживання тривалий час однією сім'єю жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, все ж таки є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя [7, с. 99]. Так само О.І. Сафончик зауважує, що відмінностей між зареєстрованим і незареєстрованим шлюбом в аспекті їх правових наслідків немайнового характеру небагато [8, с. 341].

І.В. Жилінкова вказує, що хоча формально фактичне подружжя не набуває особистих взаємних прав та обов'язків подружжя, передбачених ст. ст. 49–56 СК України, немає підстав вважати, що учасники такого сімейного союзу не набувають права на материнство та батьківство, на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань, на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку, на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, на свободу та особисту недоторканність, обов'язок піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги, утверджувати в сім'ї повагу до матері та батька, спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї. Особи, які проживають однією сім'єю без шлюбу, не можуть набувати лише права на зміну прізвища [9, с. 87-88; 10, с. 91].

І.В. Апопій також зазначає, що особисті немайнові права належать особам незалежно від їх перебування у шлюбі, що стосується права подружжя на зміну прізвища, то фактичне подружжя можуть це зробити на загальних підставах [11, с. 149]. Тієї ж думки дотримується І.М. Бойків, яка вказує, що відсутні відмінності у регульованні обсягу немайнових прав та обов'язків чоловіка та жінки у традиційному та фактичному шлюбах. Ключова різниця полягає у набутті чоловіком та дружиною права на зміну прізвища з підстави реєстрації шлюбу. Так, виходячи із тлумачення ст. 53 СК України, саме факт реєстрації шлюбу становить підставу для набуття права на зміну прізвища, що має місце виключно у випадках реєстрації шлюбу в порядку та орга-

нами, встановленими СК України. Натомість відсутність у фактичних шлюбних відносинах самого факту фіксування державою укладення подружжям шлюбу зумовлює відсутність у такого подружжя права на зміну прізвища з наведеної підстави [12, с. 58].

І.Е. Ревуцька заперечує наявність в учасників фактичних шлюбних відносин особистих немайнових прав дружини та чоловіка, погоджуючись із тим, що частина з них безперечно виникає між особами, що перебувають у таких відносинах [13, с. 164].

Можемо погодитися із висловленою думкою в правовій доктрині, що лише право на зміну прізвища у зв'язку із реєстрацією шлюбу не може вважатися особистим немайновим правом в контексті урівнювання його з відповідним правом подружжя у зареєстрованому шлюбі, а інші права стосуються передусім реалізації сімейних прав та обов'язків, а деякі впливають із конституційних прав людини і громадянина на свободу, особисту недоторканність і свободу пересування. Якщо ж говорити про право на батьківство та на материнство, ці права виникають не із факту укладення зареєстрованого шлюбу, а із фактів вагітності жінки або народження нею дитини. У зв'язку із цим можемо стверджувати, що права подружжя, визначені ст. ст. 49–52, 54–56 СК України можуть належати і учасникам фактичних шлюбних відносин, у зв'язку із чим можемо доповнити СК України окремою статтею 56-1 наступного змісту: «Учасники фактичних шлюбних відносин мають права та обов'язки, передбачені статтями 49–52, 54–56 цього Кодексу».

У літературі зазначається, що проблему, пов'язану з неможливістю мати спільне прізвище, може бути вирішено за допомогою норми ст. 295 Цивільного кодексу України, яка встановлює право фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років, на власний розсуд змінити своє прізвище та (або) власне ім'я. Але слід мати на увазі, що в цьому випадку прізвище буде не спільним, а просто однаковим [13, с. 164–165].

Щодо нерівності прав та обов'язків подружжя та осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, у літературі пропонується для осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, укладати договір, в якому визначити особисті немайнові та майнові права та обов'язки, які вони будуть здійснювати та виконувати у повсякденному житті [14, с. 146]. Однак ми не погоджуємось із цим твердженням, адже визначення порядку реалізації відповідних особистих немайнових прав учасників фактичних шлюбних відносин обмежуватиме їх у свободі реалізації відповідних прав, які є не тільки сімейними, а й конституційними.

Окремі особисті немайнові права учасників фактичних шлюбних відносин усе ж поіменовані в СК України – можливість встановлення походження дитини від батька – учасника фактичних шлюбних відносин з матір'ю дитини (ст. ст. 125, 126, 128 СК України) та можливість спільного всиновлення дитини аналогічно тому, як подібне усиновлення здійснює подружжя у зареєстрованому шлюбі (ч. ч. 4–5 ст. 211 СК України).

Зокрема, якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження нею дитини, від батька – за заявою матері та батька дитини або за рішенням суду. Це право, яке є дещо вужчим за відповідне право подружжя (оскільки у шлюбі діє презумпція походження дитини від подружжя, крім випадків народження дитини після спливу десяти місяців після встановлення режиму окремого проживання подружжя). Як правило, встановлення батьківства із підстав, передбачених ст. 125 СК України, відбувається одночасно із встановленням факту перебування у фактичних шлюбних відносинах, хоча може відбуватися і без цього (при фактичному встановленні відповідного юридичного факту).

Зокрема, як вказано у рішенні Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 15 лютого 2021 р. у справі № 219/8747/20, про визнання батьківства, позивач ОСОБА_1 з 2003 року перебував у фактичних шлюбних відносинах з ОСОБА_3, вони проживали однією сім'єю, але не перебували у зареєстрованому шлюбі. ІНФОРМАЦІЯ_1 у них народився син ОСОБА_2. Позивач вказує, що з пологового будинку він забрав цивільну дружину із сином. Однак ОСОБА_3 без відома позивача у органах РАГС зареєструвала сина і зробила запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень відповідно до ч. 1 ст. 135 СК України. Позивач зазначає, що сина ОСОБА_2 вони виховували разом, у дитячому садочку, в школі даний факт відомий, з сином у позивача чудові стосунки. Позивач з моменту народження сина турбується про нього, допомагав матері дитини та забезпечував їх матеріально. З 2012 р. позивач з ОСОБА_3 припинили жити разом, але позивач не припинив турбуватися про сина. ІНФОРМАЦІЯ_3 ОСОБА_3 померла. Весь час, доки вона хворіла і знаходилася в лікарні, син ОСОБА_2 проживав разом із позивачем. Оскільки в свідоцтві про народження сина він не вказаний як батько, юридично він не може захистити свої батьківські права і вимушений звернутися до суду, бо бажає реалізувати свої батьківські права, як свідомий чоловік розуміє свій батьківський обов'язок та хоче надалі брати участь у вихованні дитини. Відповідно до висновку судової молекулярно-генетичної експертизи № 9/1818СЕ-20 від 23 грудня 2020 р. позивач ОСОБА_1 може бути біологічним батьком неповнолітнього ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1. Імовірність цієї події складає 99,99997% (а.с.70–80). Неповнолітній ОСОБА_2 вказав, що ОСОБА_1 є його батьком, просить задовольнити позовну заяву та визнати ОСОБА_1 його батьком. Наведені вище обставини та факти у їх сукупності надають суду можливість зробити висновок про те, що в ході судового розгляду справи позивачем були обґрунтовано доведені ті обставини, на які він посилався як на підстави своїх вимог. З огляду на викладене, суд доходить висновку, що позовні вимоги підлягають задоволенню, а тому суд визнає позивача батьком дитини – ОСОБА_2 [5].

Іншим судовим рішенням Херсонського міського суду Херсонської області від 26 травня 2021 р. у справі № 766/2251/21 про встановлення факту постійного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу та встановлення факту батьківства, було встановлено, що ОСОБА_2 та ОСОБА_3 перебували у зареєстрованому шлюбі з 25 січня 2002 р. Від цього шлюбу ІНФОРМАЦІЯ_3 у них народилася донька – ОСОБА_4. 29 листопада 2007 р. шлюб між ними розірвано, але у 2010 р. шлюбні відносини поновлено. ІНФОРМАЦІЯ_4 у ОСОБА_2 та ОСОБА_3 народилася ще одна дитина – ОСОБА_1. Проте через відсутність зареєстрованого шлюбу прізвище, ім'я та по батькові дитини у свідоцтві про народження записані згідно з ч. 1 ст. 135 СК України за вказівкою матері. ОСОБА_3 за життя визнавав ОСОБА_1 своєю донькою та проживав однією сім'єю. ІНФОРМАЦІЯ_1 ОСОБА_3 помер. Заявниця звернулася із зазначеною заявою до суду з метою оформлення соціальних виплат. Суд, дослідивши матеріали справи, всебічно і повно з'ясувавши всі фактичні обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги, об'єктивно оцінивши надані сторонами належні, допустимі та достовірні докази як кожний окремо, так і у їх сукупності, які мають юридичне значення для розгляду справи, доходить висновку про обґрунтованість вимог ОСОБА_1 про встановлення факту постійного проживання однією сім'єю як чоловіка та дружини без реєстрації шлюбу ОСОБА_2 та ОСОБА_3 та про встановлення факту батьківства ОСОБА_3 відносно неї та вважає вимоги таким, що підлягають задоволенню [15].

Ще одним правовим наслідком фактичних шлюбних відносин немайнового характеру, прямо визначеним у СК України, є можливість бути усиновлювачем дитини. Така

правомочність випливає із положень ч. ч. 4 та 5 ст. 211 СК України, відповідно до яких особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту ж дитину, однак якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини; у разі, якщо дитина має лише матір/батька, вона не може бути усиновлена чоловіком/жінкою, з яким її мати/батько не перебуває у шлюбі, однак якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини [16]. М.О. Стефанчук зазначає, що усиновлення дитини чоловіком і жінкою – незалежно від того, чи перебувають вони в шлюбі, чи ні – є одним із найбільш ефективних способів виховання дитини, оскільки дає можливість дитині отримати усі блага сімейного виховання; вважає, що логічно було б допустити можливість надання їм такого ж переважного права, як і подружжю. Таку об'єктивну оцінку повно і неупереджено може надати суд [17, с. 253–254]. Водночас ряд науковців (Ю.О. Мельниченко, Т.А. Стоянова, Л.М. Зілковська, Е.М. Багач, Ю.В. Білоусов, В.М. Микитин) негативно ставляться до ідеї визнання учасників фактичних шлюбних відносин як осіб, які можуть бути усиновлювачами, зважаючи на нестабільність та ненадійність фактичних шлюбних відносин, що збільшує шанси на стресові відносини між усиновленим та усиновлювачами, законодавчо невизначений строк перебування у фактичних шлюбних відносинах та відсутність нормативно визначених матеріальних умов для встановлення факту проживання однією сім'єю створює умови для зловживань та порушення законних прав та інтересів учасників даних відносин та самих дітей [7, с. 174, 177–178; 18; 19, с. 9; 20, с. 72; 21, с. 95–96; 22, с. 397].

Висновки і пропозиції. Отже, в результаті проведеного дослідження правових наслідків перебування у фактичних шлюбних відносинах немайнового характеру ми дійшли таких висновків:

1. Питання щодо наявності в учасників фактичних шлюбних відносин особистих немайнових прав є дискусійним у правовій доктрині: частина науковців зазначає, що в цілому учасники фактичних шлюбних відносин мають ті ж права, що й подружжя в зареєстрованому шлюбі, інші – що мають такі права лише частково, велика частина науковців заперечує наявність відповідних прав та обов'язків в учасників фактичних шлюбних відносин. Можемо визнати, що дійсно, чинна редакція СК України не містить прямої вказівки на прирівнювання учасників фактичних шлюбних відносин до подружжя у зареєстрованому шлюбі в аспекті поширення на перших особистих немайнових прав подружжя; правовий статус учасників фактичних шлюбних відносин обмежується наявністю в останніх лише окремих майнових прав. Водночас, з огляду на саму сутність фактичних шлюбних відносин як сімейних відносин, відносин, які виникають з метою реалізації сімейних прав та обов'язків, можемо не погодитись із тим, що вони виникають лише задля реалізації окремих майнових прав. У зв'язку із цим можемо стверджувати, що права подружжя, визначені ст. ст. 49–52, 54–56 СК України можуть належати і учасникам фактичних шлюбних відносин, тож можемо доповнити СК України окремою статтею 56-1 наступного змісту: «Учасники фактичних шлюбних відносин мають права та обов'язки, передбачені статтями 49–52, 54–56 цього Кодексу».

2. Крім непоіменованих особистих немайнових прав учасників фактичних шлюбних відносин, декілька положень СК України містять відповідні правомочності для учасників фактичних шлюбних відносин – щодо можливості встановлення походження дитини від батька – учасника фактичних шлюбних відносин з матір'ю дитини та щодо можливості спільного усиновлення дитини аналогічно тому, як подібне усиновлення здійснює подружжя у зареєстрованому шлюбі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рішення Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 14 грудня 2016 р. у справі № 396/1988/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/63429545>.
2. Рішення Суворовського районного суду міста Одеси від 19 квітня 2018 р. у справі № 523/4214/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/73555235>.
3. Рішення Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська від 11 березня 2021 р. у справі № 199/1525/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95755000>.
4. Рішення Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 8 червня 2021 р. у справі № 442/3237/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/97613464>.
5. Рішення Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 15 лютого 2021 р. у справі № 219/8747/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/94879824>.
6. Рішення Октябрського районного суду міста Полтави від 6 квітня 2021 р. у справі № 2/554/322/2021. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96639377>.
7. Мельниченко Ю.О. Матеріальні та процесуальні аспекти фактичних шлюбних відносин : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2020. 257 с.
8. Сафончик О.І. Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2018. 480 с.
9. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І.В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с
10. Лучковський В.В. До питання про зміст прав та обов'язків жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 88–93.
11. Алопій І.В. Сімейне право : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 360 с.
12. Бойків І.М. Шлюб та фактичні шлюбні відносини: порівняльно-правовий аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 5 (20). С. 56–59.
13. Ревуцька І.Е. Правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн – членів ЄС: порівняльно-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Івано-Франківськ, 2018. 207 с.
14. Байрачна М.І. Права та обов'язки подружжя за Сімейним кодексом України : дис. ... докт. філ. в галузі знань 081 «Право». Харків, 2020. 193 с.
15. Рішення Херсонського міського суду Херсонської області від 26 травня 2021 р. у справі № 766/2251/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/97205123>
16. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>
17. Стефанчук М.О. Окремі особливості правосуб'єктності усиновлювачів як учасників сімейних правовідносин. *Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «ПРАВО»*. 2014. Випуск 2. С. 251–254.
18. Багач Е.М., Білоусов Ю.В., Ватрас В.А., Давидова Н.О., Кодинець А.О. Київ : Ліра, 2010. 577 с. URL: <http://yport.inf.ua/simeyniy-kodeks-ukrajini-naukovo-praktichniy.html>
19. Зілковська Л.М. Правове регулювання усиновлення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2002. 20 с.
20. Микитин В.М. Інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск № 2. С. 69–73.
21. Пилипенко Ю.О. Усиновлення дітей особами, що проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою. *Правова держава*. 2018. № 31. С. 90–100.
22. Стоянова Т.А. Правове регулювання законодавчих вимог до особи, що може бути усиновлювачем. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Випуск 46. С. 394–400.